

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
Факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Судова медицина та психіатрія»
вибіркових компонент освітньої програми першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти
Спеціальність: 081 «Право»

**за темою – ПРЕДМЕТ СУДОВОЇ МЕДИЦИНИ. ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В
УКРАЇНІ.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6. Протокол від 21.08.2023 року № 7

Розробник:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6, кандидат психологічних наук, доцент Лозова С.М.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

План лекції

1. Предмет, метод, система та завдання судової медицини.
2. Коротка історія розвитку судової медицини в Україні та інших країнах. Харківська школа судових медиків.
3. Зв'язок судової медицини з медичними і юридичними науками.
4. Процесуальні й організаційні основи судово-медичної експертизи в Україні.

Література:

1. Білецький Є.М. Судова медицина та судова психіатрія: Навч. посібник. - Х.: Одиссей, 2008. - 200 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2011/SUD_MED_2003.pdf
2. Жабокрицький С.В. Судова психіатрія: Навч. посібник. - К.: МАУП, 2004. - 173 с. URL: <https://scicenter.online/kniga-ukraine-sudoproizvodstvo-scicenter/sudova-psihiatriya-navch-posib-jabokritskiy.html>
3. Левенець І. В. Судова психіатрія: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 275 с. URL: http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/np_sud_psyhiatria_ui.pdf
4. Лозова С. М. Особливості розслідування суспільно небезпечних діянь, учинених особами з психічними захворюваннями або тимчасовими розладами психіки // [Теорія та практика судової експертизи і криміналістики](#). - 2014. - Вип. 14. - С. 106-112 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2014_14_18
5. Лозова С.М. Особливості вивчення особистості злочинця з психічними аномаліями в процесі розслідуванні згвалтування // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, № 3 (70), 2015, с. 68-74 URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/390>
6. Судова медицина та психіатрія: навч. посібник / [Кікінчук В.В., Лозова С.М., Гусева В.О. та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2019. – 184 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6323>
7. Тагаєв М.М. Судова медицина: підручник ВНЗ МВС України. Харків: «Факт», 2003. 1253 с. URL: https://kingmed.info/knigi/Sudebnaya_meditcina/book_3168/Sudebnaya_meditcina-Tagaev_NN-2003-pdf
8. Цільмак О.М. Судово-психіатрична експертиза: навчальний посібник. [Текст] / О.М. Цільмак. – Одеса : 2014. – 104 с. – з іл. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12969/Tsilmak%20SPE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Щербаковський М. Г. Судова експертологія: Навчальний посібник. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 192 с. URL: <https://studfile.net/preview/7249841/>
10. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6020/Provedenni>

[a% 20ta% 20vykorystannia% 20sudovykh% 20ekspertyz% 20u% 20kryminalnomu% 20p rovdzhenni monohrafiia M% 20H% 20Shcherbakovskyi 2015.pdf?sequence=1](http://a%20ta%20vykorystannia%20sudovykh%20ekspertyz%20u%20kryminalnomu%20p%20rovadzhenni%20monohrafiia%20M%20H%20Shcherbakovskyi%202015.pdf?sequence=1)

Текст лекції

1. Предмет, метод, система та завдання судової медицини.

У процесі реалізації правових норм перед правоохоронними органами виникають питання, вирішити які можливо лише шляхом використання спеціальних медичних знань. Наприклад: «Яка причина смерті?», «Який час смерті?», «Який вид та характер тілесних ушкоджень?» тощо. Такі питання вирішуються судовою медициною за допомогою використання знань медико-біологічного характеру та застосовуються правоохоронними органами в процесі доказування у кримінальних провадженнях. Можна сказати, що судова медицина є науково-практичним посередником між правом та великими обсягами інформації медико-біологічного характеру.

Судова медицина – це галузь медичної науки, яка вивчає і розробляє питання медичного, біологічного і криміналістичного характеру для цілей правосуддя, законодавства та охорони здоров'я.

Судова медицина являє собою самостійну науку, яка має свою специфіку, хоч і не розвивається у відриві від інших медичних дисциплін. Спеціальний характер судової медицини визначається трьома обставинами: а) історично судова медицина виникла і розвивається в інтересах правосуддя; б) практична реалізація судово-медичних знань здійснюється у суворих рамках закону; в) судова медицина володіє спеціальними, лише їй притаманними методами дослідження.

Прийнято виділяти загальні, окремі та спеціальні методи судової медицини.

Так, **загальним методом** судової медицини є діалектичний матеріалізм (вчення про вищу нервову діяльність, про єдність фізіології та патології, про локалізацію та компенсацію функцій, про єдність процесів збудження та гальмування відкрили перед судовими медиками методологічно правильний шлях до розуміння та розроблення таких проблем судової медицини, як процеси танатогенезу, раптової смерті, кисневого голодування, дії отруйних речовин тощо).

До окремих методів судової медицини належать методи, які застосовуються в інших галузях медицини. Наприклад, під час експертизи живих осіб використовуються методи дослідження, які застосовуються в різних клінічних спеціальностях. При дослідженні трупів використовуються гістологічні, мікробіологічні, інструментальні, судово-хімічні методи тощо.

Крім того, в судовій медицині розробляються та застосовуються **власні спеціальні методи дослідження**: метод судово-медичної ідентифікації умов виникнення ушкоджень (властивостей травмуючого предмета, часу і механізму його дії); метод судово-медичної ідентифікації особи; при дослідженні вогнепальних пошкоджень для визначення дистанції пострілу застосовується, по-перше, експеримент, який встановлює ознаки пострілу з близької дистанції; і по-друге, рентгенологічні, мікрохімічні та спектрологічні дослідження порохових

залишків; розроблені методи визначення видової, групової та статевої належності крові в плямах тощо.

Предмет судової медицини – сукупність спеціальних знань, практичних навичок і вмінь, спрямованих на вирішення конкретно поставлених питань медичного та медико-біологічного характеру, що виникають у посадових осіб слідчих та судових органів у процесі досудового розслідування та судового розгляду справи.

Система предмета судової медицини прийнято розподіляти на такі розділи:

- Поняття, предмет, система і метод судової медицини. Історія судової медицини.

- Судово-медичне вчення про ушкодження.
- Судово-медичне вчення про смерть та посмертні процеси.
- Судово-медична ідентифікація особи.
- Судово-медична експертиза:

1. Процесуальні та організаційні основи експертизи
2. Судово-медична експертиза живих осіб.
3. Судово-медична експертиза трупа.
4. Судово-медична експертиза речових доказів.
5. Судово-медична експертиза за матеріалами справи.

6. Судово-медична експертиза при професійних правопорушеннях медичних працівників.

Судова медицина вирішує **загальні та спеціальні (окремі) завдання.**

До загальних завдань належать наступні:

- забезпечення прав людини в галузі медицини та екології;
- допомога правоохоронним органам при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, честі та гідності особи;
- допомога органам охорони здоров'я в поліпшенні діагностики та надання медичної допомоги населенню;
- вивчення досягнень світової судової медицини з метою впровадження в практику судово-медичної служби.

До спеціальних (окремих) завдань належать:

- постійний розвиток наукових розробок стосовно вивчення окремих питань судової медицини;
- вивчення, аналіз та узагальнення судово-медичної експертної практики з метою удосконалення організаційних, методичних та практичних експертних дій;
- розроблення і удосконалення нових методів і засобів наукового вивчення об'єктів судово-медичної експертизи.

2. Коротка історія розвитку судової медицини в Україні та інших країнах. Харківська школа судових медиків.

Виникнення і розвиток судової медицини тісно пов'язані з розвитком держави і права. Формуванню судової медицини як науки передував тривалий

період експертної практики. В збережених пам'ятках писемності Стародавнього Риму, Стародавньої Греції, Індії є відомості щодо практичного використання медичних обстежень для суду і слідства. Наприклад, 15 березня 44 року до н.е., під час засідання сенату, змовники кинулися з мечами на Цезаря й нанесли йому 23 рани, від яких він помер. Під час обстеження вбитого придворним лікарем Анцистієм було встановлено, що з ран, виявлених на тілі імператора, тільки одна була проникаючою у грудну порожнину. Вона й була визнана смертельною. Це яскравий приклад судово-експертного мислення лікаря.

У деяких країнах Азії (Китай, Японія, Корея) судова медицина почала розвиватися з XIII ст. Уже в 1247 р. в Китаї вийшов у світ трактат із судової медицини Сун-ци “Сі-Юнань-Лу”, в якому знайшли відображення питання судово-медичної діагностики у випадках насильницької і раптової смерті. У трактаті вперше було описано трупні плями, трупне залякання, ознаки смерті від удару блискавки, техніка огляду трупа, було визначено точки на тілі людини, в ділянках яких мали місце ушкодження небезпечні для життя, тощо. Оскільки деякі судово-медичні дані було запропоновано вперше саме китайськими вченими, Китай вважають колискою наукової судової медицини.

Серед них особливої уваги заслуговує перший посібник із судової медицини, створений французьким хірургом А. Паре (1517–1590) під назвою “Порадник до складання судово-медичних заключень”, а також “Трактат про висновки лікарів і бальзамування трупів”, в яких наводяться важливі відомості з різних питань судової медицини.

Судова медицина в Україні розвивалась як складова частина медицини в Російській імперії. Тут раніше, ніж в інших країнах затверджено законодавством обов'язкове судово-медичне дослідження трупа з використанням медичних висновків як доказів у суді. У царських статутах і грамотах XVI ст. вже вказувалося, в яких випадках потрібно залучати лікарів для складання медичних висновків і подання їх до суду. В архівних матеріалах, що збереглися, виявлено кілька таких справ, які були наведені С. В. Шершавкіним (1968) у його монографії. У ті часи проводились також обстеження померлих осіб для встановлення причини смерті. Так, коли в 1571 р. померла дружина Івана IV (Грозного), то для дослідження померлої був запрошений голандський лікар Бомеліус, в обов'язки якого входило лікування царської сім'ї та придворних, а також виготовлення згубного зілля для частування неугодних осіб. Лікар встановив, що смерть дружини І. Грозного настала від отруєння.

Першим вищим навчальним закладом у Росії був Московський університет, заснований у 1755 р. На його медичному факультеті доктор Ерзамус уперше почав читати лекції з основ лікарсько-судової науки.

Крім того, вищі медичні заклади були відкриті в Юр'єві (1802), Харкові (1804), Казані (1804), Києві (1834), Новоросійську (1864), Томську (1888).

Важливу роль у розвитку судової медицини відіграв великий хірург М. І. Пирогов (1810–1880), прах якого зберігається й тепер у склепі біля м. Вінниця. У 1841 р. М. І. Пирогов видав спеціальний атлас “Анатомические

изображения человеческого тела, назначенное преимущественно для судебных врачей”. В Медико-хірургічній Академії в Петербурзі М. І. Пирогов зробив понад 1100 досліджень трупів, що характеризує його практичну діяльність в галузі судової медицини. Вагомий його внесок у вогнестрільну балістику.

Період після Жовтневого перевороту в Російській імперії 1917 р. характеризувався подальшим інтенсивним розвитком судової медицини і прогресивними змінами організаційної структури судово-медичної служби. Він відзначається заснуванням у 1918 р. Народного комісаріату охорони здоров'я РРФСР, до складу якого входив підвідділ із судово-медичної експертизи – керівний центр судово-медичної служби держави.

Таким чином, із системи Міністерства внутрішніх справ ця галузь медицини була переведена в систему охорони здоров'я. У 1920 р. було прийнято “Положення про судово-медичних експертів”. У 1924 р. при Народному комісаріаті охорони здоров'я затверджена посада судово-медичного експерта.

Важливе значення у подальшому розвитку судової медицини мала організація у 1932 р. в Москві НДІ судової медицини, який став організаційним науково-методичним центром керівництва науковою і практичною судово-медичною діяльністю.

Із розпадом колишнього Радянського Союзу і утворенням у 1991 р. незалежної України відбулися зміни у структурі судово-медичної служби. Внаслідок організації системи охорони здоров'я і розформування МОЗ СРСР вищою судово-медичною інстанцією в Україні стали спочатку Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України, а з 2008 р. – Державна установа «Головне бюро судово-медичної експертизи» МОЗ України.

Харківська школа судових медиків.

До найстаріших кафедр судової медицини в Україні належить кафедра Харківського медичного університету, яка була організована в 1835 р. Завідуючими кафедрою послідовно були Р.Х. Дабелов (1835–1843), Н.А.Свиридов (1843–1862), А.С.Пітра (1862–1875), Н.Л.Залеський (1875–1884), В.К.Анреп (1884–1887), В.А. Патенко (1887–1910), М.С.Бокаріус (1910–1931), М.М.Бокаріус (1931–1961), М.П.Марченко (1961–1988), В.О.Татаренко (з 1988). Особливу роль у розвитку наукового і навчального процесу відіграв професор В.А. Патенко. У 1904 р. він видав стислий курс лекцій для початкуючих судових лікарів і студентів під назвою — Опыт руководства к судебно-медицинскому анализу», а в 1910 р. вийшов у світ посібник приват-доцента кафедри М.С.Бокаріуса —Судебно-медицинские и микрохимические исследования вещественных доказательств», який протягом багатьох років був настільною книгою для експертів. У 1910 р. професор М.С.Бокаріус був обраний завідуючим кафедрою, якою він керував до 1931 р. У 1925 р. він був удостоєний звання заслуженого професора. У 1911 р. М.С.Бокаріус видав —Краткий курс судебной медицины», а в 1915 р. — 1 том підручника —Судебная медицина в изложении для юристов», у 1916 р. — 10 збірників —Сведения к практическим работам по судебной медицине». У 1926 р. вийшла в світ монографія —Первоначальный наружный

осмотр трупа на месте его обнаружения». За період роботи М.С.Бокаріуса теоретична судова медицина була тісно пов'язана з практичною експертною діяльністю, організатором і керівником якої М.С. Бокаріус був до кінця свого життя (1931). Дуже важливе практичне значення має запропоноване М.С. Бокаріусом виділення трьох стадій трупних плям, дослідження странгуляційної борозни в прохідному світлі, а також численні його праці криміналістичного напрямку. Тому НДІ судових експертиз Міністерства юстиції в Харкові тепер носить ім'я М.С. Бокаріуса.

З 1931 до 1961 р. кафедру очолював його син професор М.М.Бокаріус, який підготував 28 докторів і кандидатів наук. Його учні Б.М.Зорін, М.П.Марченко, В.І.Кононенко, В.О.Татаренко, В.І.Соколов, Н.Г.Петросян, М.М.Стрілець стали завідуючими кафедрами судової медицини в різних містах України. З 1961 до 1990 р. кафедру очолював професор М.П.Марченко, а після його смерті з 1990 р. теж учень М.М.Бокаріуса — професор В.О.Татаренко. Наукові праці М.М.Бокаріуса та його учнів присвячені подальшому розвитку проблем танатології, травматології, різним видам механічної асфіксії, а також вивченню різних аспектів речових доказів.

Поряд із цим судова медицина використовує знання інших медичних дисциплін, наприклад нормальної і патологічної анатомії і фізіології, травматології в судовій медицині розглядаються, як правило, у конкретному аспекті, стосовно питань судової практики.

3. Зв'язок судової медицини з медичними і юридичними науками.

Як свідчить досвід, для юристів необхідно підкреслити взаємозв'язок і різницю судової медицини і патологічної анатомії, тому що часто вони ці дисципліни не диференціюють. Дійсно, ці види діяльності зовнішньо схожі, однак між ними є чіткі межі. Так, патолого-анатомічне дослідження трупа проводиться, як правило, у випадку смерті хворих у медичній установі при встановленому діагнозі з метою уточнення механізму протікання захворювання і визначення адекватності проведеного лікування. Якщо в особи, яка померла в лікарні, причиною захворювання та смерті виступає зовнішній фактор – травма отруєння тощо, то дослідження трупа повинен проводити не патологоанатом, а судовий медик.

Крім того, в судовій медицині вивчаються окремі розділи природничих, технічних і правових наук. Серед юридичних дисциплін вона найтісніше пов'язана з криміналістикою, кримінальним правом, цивільним правом, кримінологією тощо. Криміналістика та судова медицина при розслідуванні злочинів проти особи настільки тісно стикаються, що провести між ними якусь межу досить важко, оскільки багато криміналістичних методів дослідження останнім часом використовується в судово-медичній практиці і навпаки.

4. Процесуальні й організаційні основи судово-медичної експертизи в Україні

Судова медицина складається із теоретичної та практичної частин. Теорія займається вивченням об'єктивних закономірностей, які мають місце в практичній діяльності, та розробленням рекомендацій для практики. Судово-

медична практика вирішує конкретні проблеми медико-біологічного профілю, які виникають в ході реалізації норм права. Одним із напрямків судово-медичної практики є судово-медична експертиза, яка спеціально призначена для обслуговування потреби судової та слідчої роботи.

Таким чином, судово-медична експертиза є галуззю практичної медицини, що використовує знання судової медицини в правовій і судовій практиках.

Судово-медична експертиза – це регламентоване законом і проведене лікарем науково-практичне дослідження, в ході якого досліджуються конкретні об'єкти для вирішення конкретних медичних питань, які виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Судово-медична експертиза проводиться з метою дослідження на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини справи, яка перебуває в провадженні слідчих органів, прокуратури чи суду. Проводиться вона в експертних установах Міністерства охорони здоров'я України. Відповідно до Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим), **система судово-медичної служби України складається** з Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України; республіканського бюро судово-медичної експертизи (Автономна Республіка Крим); бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів (обласне бюро).

Обласне бюро судово-медичної експертизи має такі відділи:

- експертизи трупів;
- експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб;
- чергових судово-медичних експертиз (експертів);
- експертизи речових доказів (судово-медична лабораторія), що має такі відділення:
 - а) судово-медичної гістології
 - б) судово-медичної імунології;
 - в) судово-медичної цитології;
 - в) судово-медичної токсикології;
 - г) судово-медичної криміналістики (судово-медико-криміналістичне відділення);
- комісійних експертиз;
- організаційно-методичний відділ;
- адміністративно-господарська частина з канцелярією та архівом;
- міські, районні (міжрайонні) відділення, до функцій яких належить: проведення дослідження (експертизи) трупів; обстеження (експертиза) потерпілих, обвинувачених та інших осіб; проведення експертизи за медичною документацією; участь в огляді місця події; участь у судових засіданнях і надання допомоги правоохоронним органам.

Правовою основою проведення судово-медичної експертизи є ряд законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів.

Основними законодавчими актами у сфері регулювання судово-експертної діяльності є Кримінальний, Кримінальний процесуальний,

Цивільний, Цивільний процесуальний кодекси, Основи законодавства України про охорону здоров'я та Закон України «Про судову експертизу».

Перелік підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері судово-медичної експертизи досить широкий. Їх можна розподілити залежно від мети: 1) підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють правила та порядок проведення окремих видів експертиз; 2) підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють організацію діяльності судово-експертної служби та її співробітників.

Підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють правила та порядок проведення окремих видів експертиз: Інструкція про проведення судово-медичної експертизи; Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; Правила проведення судово-медичної експертизи (дослідження) трупів в бюро судово-медичної експертизи; Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи; Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи; Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи; Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи; Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи; Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи; Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи.

Підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють організацію діяльності судово-експертної служби та її співробітників: Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканського бюро (Автономної Республіки Крим); Положення про начальника бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканського бюро (Автономної Республіки Крим); Положення про завідуючого відділом бюро судово-медичної експертизи; Положення про завідуючого відділенням бюро судово-медичної експертизи; Положення про судово-медичного експерта; Положення про методичну (консультативну) раду бюро судово-медичної експертизи; Положення про Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України; Положення про Головного судово-медичного експерта Міністерства охорони здоров'я України; Положення про заступника начальника Головного бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України; Положення про організаційно-методичний відділ Головного бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України; Штатні нормативи медичного персоналу структурних підрозділів бюро судово-медичної експертизи.

Основні вимоги щодо особливостей залучення судового експерта до вирішення завдань кримінального провадження на стадії досудового розслідування та в суді встановлено КПК України.

Ч. 2 ст. 242 КПК України передбачає обов'язкові випадки проведення судової експертизи для:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо їх не може підтвердити потерпілий, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

Стаття 7 Закону України «Про судову експертизу» передбачає, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»).

Слідчим прокурором, суддею чи судом можуть бути призначені первинна, додаткова, повторна, комісійна та комплексна судово-медична експертизи.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше. При первинній експертизі здійснюється первинне, частіше одномоментне і кінцеве дослідження об'єкта з відповідним висновком експерта. Первинна судово-медична експертиза може бути проведена як одним, так і кількома експертами. Необхідність участі кількох експертів визначається особою, що призначила таку експертизу, або начальником бюро судово-медичної експертизи.

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи. Додаткова експертиза може призначатись у випадках недостатньої ясності чи повноти висновків експерта. Додаткова судово-медична експертиза доручається експерту (експертам), що

проводив (проводили) первинну експертизу, або іншому (іншим) експерту (експертам).

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз). Вона проводиться в тих випадках, коли висновки первинної експертизи були необґрунтованим чи викликали сумнів у їх правильності, не задовольнили з будь-яких мотивів слідство чи суд, або якщо вони суперечать іншим доказам у справі. Повторна судово-медична експертиза повинна бути доручена тільки іншому (іншим) експерту (експертам).

Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань).

Участь кількох експертів є обов'язковою при проведенні:

а) експертиз у справах про притягнення до кримінальної відповідальності медичних працівників за професійні правопорушення;

б) повторних експертиз за матеріалами кримінальних та цивільних справ;

в) експертиз з визначення втрати загальної та професійної працездатності.

Відповідно до Правил проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи такі експертизи проводяться з метою:

– усунення протиріч між раніше проведеною експертизою та іншими матеріалами справи у випадку необґрунтованості висновків або сумнівів особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду в правильності згаданої експертизи;

– встановлення терміну зачаття, здатності до запліднення;

– визначення проценту втрати професійної працездатності;

– встановлення правильності надання медичної допомоги у випадках притягнення до кримінальної відповідальності медичних працівників за «професійні правопорушення».

Проведення цих експертиз здійснюється у відділах комісійних експертиз бюро судово-медичних експертиз управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів, у відділі комісійних експертиз республіканського бюро (Автономної Республіки Крим), а також у судово-медичному відділі Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України.

Комплексна експертиза призначається у разі необхідності вирішення питань, що потребують спеціальних знань із судової медицини та інших галузей науки та техніки й виконується судово-медичним експертом та фахівцями інших спеціальностей.

Персональний склад експертів, що проводять експертизу, визначається особою, яка призначила експертизу, або начальником бюро судово-медичної експертизи у разі відсутності в документі про призначення експертизи персонального складу експертів.

Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ч. 2 ст. 10 Закону України «Про

судову експертизу»). Інструкція про проведення судово-медичної експертизи встановлює, що фахівці державних установ судово-медичної експертизи повинні мати вищу медичну (фармацевтичну) освіту, пройти спеціальну підготовку з проведення судово-медичних експертиз та отримати сертифікат на звання судово-медичного експерта.

Права та обов'язки судово-медичного експерта при проведенні експертизи визначаються процесуальним законодавством України. Відповідно до ст. 69 КПК, експерт має право:

- 1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;
- 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;
- 3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;
- 4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;
- 5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- 6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;
- 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;
- 8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт зобов'язаний:

- 1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його;
- 2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту;
- 3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;
- 4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України.

Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

При проведенні експертизи судово-медичний експерт має право ознайомлюватись з матеріалами справи, що стосуються експертизи.

Якщо наданих матеріалів недостатньо для вирішення поставлених перед експертом питань, він має право порушувати клопотання перед особою, яка призначила експертизу, про надання додаткових матеріалів та документів, які необхідні для її проведення. Експерт також має право просити особу, яка призначила експертизу, уточнити або пояснити питання, запропоновані йому для вирішення при виконанні експертизи.

Якщо питання, що поставлені перед експертом, виходять за межі або не входять до його компетенції, він зобов'язаний відмовитися від відповідей на них. При неможливості дати відповіді на питання (частину питання), що поставлені, або неможливості виконати всю експертизу судово-медичний експерт мотивує свою відмову і в письмовому вигляді повідомляє про це особу, яка призначила експертизу.

У разі виявлення при проведенні експертизи даних, що мають значення для справи, але щодо яких питань поставлено не було, судово-медичний експерт вправі повідомити про них особу, яка призначила експертизу, або вказати на них у своїх підсумках.

При виконанні експертиз, у яких виникла необхідність вирішення спеціальних питань, що не входять до компетенції судово-медичного експерта, і потрібна консультація фахівця у відповідній галузі медицини, або у разі потреби у проведенні огляду особи, яка піддається судово-медичній експертизі у лікаря-фахівця, що працює в іншому закладі охорони здоров'я, судово-медичний експерт за погодженням з особою, яка призначила експертизу, має право залучати цього фахівця для проведення всіх необхідних досліджень, для вирішення питань, поставлених перед експертизою.

Коли при відповіді на питання, поставлені перед експертизою, виникає необхідність у проведенні судово-медичних лабораторних досліджень, судово-медичний експерт має право надіслати всі необхідні матеріали на ці дослідження. Порядок, організація та вид лабораторного дослідження визначаються правилами проведення окремих видів експертиз, затверджених наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6.

Якщо в процесі виконання судово-медичної експертизи виявлені об'єкти, що за своїм характером можуть стати речовими доказами і предметом окремої судово-медичної, криміналістичної або іншої експертизи, то їх слід описати у

висновку експерта та передати особі, яка призначила експертизу, під розписку для направлення на відповідну експертизу.

Судово-медичний експерт не має права:

1) розголошувати дані медичного характеру, матеріали кримінальних та цивільних справ, які стали йому відомі при виконанні службових та професійних обов'язків;

2) брати участь у проведенні експертиз та слідчих дій, якщо він є потерпілим, цивільним позивачем або відповідачем, свідком або перебуває в родинних стосунках, службовій чи іншій залежності від підозрюваного, потерпілого, цивільного позивача або відповідача та їх представників, а також якщо наявні інші обставини, які дають підставу вважати, що він особисто, прямо чи побічно зацікавлений у результатах справи.

В означених випадках експерт підлягає відводу або повинен заявити самовідвід. Питання про відвід експерта вирішується слідчим, прокурором або судом відповідно до процесуального законодавства.

Попередня участь експерта у справі як фахівця із судової медицини при огляді трупа на місці події не є підставою для відводу.

На судово-медичного експерта згідно з чинним законодавством покладається особиста відповідальність за проведення дорученої йому експертизи. Так, відповідно до ст. 70 КПК, експерт несе відповідальність, встановлену законом за завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків. Судовий експерт може бути притягнутий до адміністративної, кримінальної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності.

Так, наприклад, адміністративна відповідальність у виді накладення штрафу може наставати у разі злісного ухилення експерта від явки до суду (ст. 185-3 КУпАП), а також у разі його злісного ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 185-4 КУпАП). За завідомо неправдивий висновок експерта настає кримінальна відповідальність за ст. 384 КК, а його відмова без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування є злочином, передбаченим ст. 385 КК. Крім того, в окремих випадках може наставати кримінальна відповідальність експерта за ст. 387 КК у разі розголошення ним без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування, якщо його в установленому законом порядку попереджено про обов'язок не розголошувати такі дані.

Проведення експертизи повинно бути закінчене протягом одного місяця з дня отримання від органів слідства, прокуратури або суду всіх необхідних матеріалів. При перевищенні експертом встановлених строків він повинен дати усне роз'яснення причин затримки начальнику бюро і направити про це письмове повідомлення особі, яка призначила експертизу.

Результати судово-медичної експертизи оформляються висновком експерта. Структура цього документа визначається правилами проведення окремих видів експертиз, що затверджені Наказом МОЗ України від 17.01.1995

№ 6. Цей документ повинен складатися із трьох розділів: вступної частини (вступу), дослідної частини та заключної частини (підсумків). Оформлення висновку регламентується вимогами процесуального законодавства України. Висновок експерта складається не менш як у двох примірниках, один із яких одразу ж надсилається особі, яка призначила експертизу, а другий залишається в архіві бюро судово-медичної експертизи.